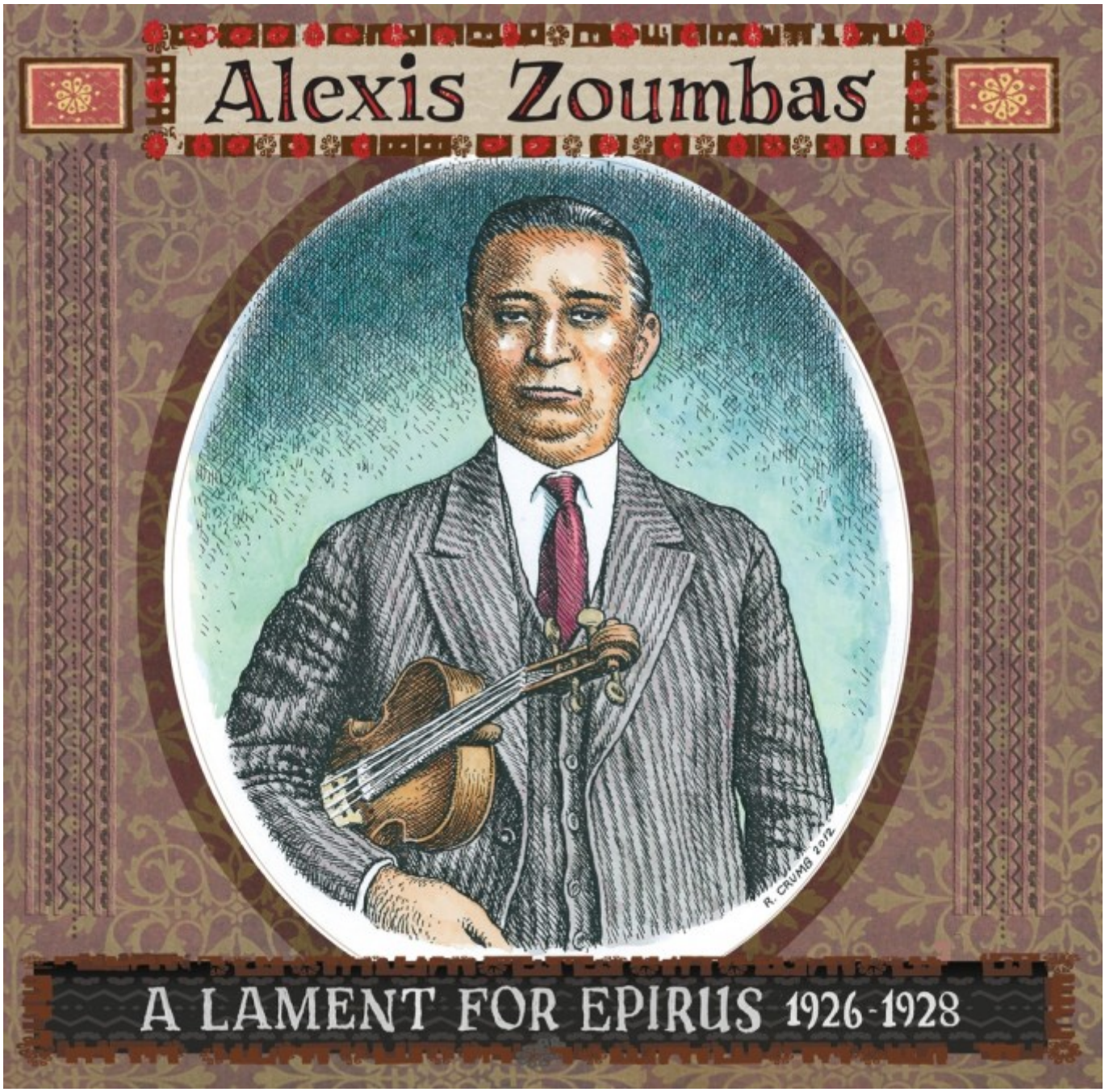
Αναζητώντας την πηγή της πιο σαγηνευτικής παραδοσιακής μουσικής στον κόσμο

Στις 20 Σεπτεμβρίου 1926, ο Έλληνας βιολιστής **Αλέξης Ζούμπας** ηχογράφησε ένα από τα πιο στενόχωρα μουσικά κομμάτια που έχω ακούσει ποτέ. Το τραγούδι, με τίτλο «Ηπειρώτικο Μοιρολόι», είναι ένα πεντατονικό μοιρολόι που για χιλιετίες τραγουδιέται δίπλα σε φρεσκοσκαμμένους τάφους στην Ήπειρο, αυτό το άγριο κομμάτι γης στην ελληνοαλβανική μεθόριο.

Η εκτέλεση του Ζούμπα είναι λίγο περισσότερο από τέσσερα λεπτά, χωρίς φωνή, και ως επί το

πλείστον αυτοσχεδιαστική, κι έγινε συνοδεία κοντραμπάσου από κάποιον άγνωστο μουσικό. Ο Ζούμπας ήταν τεχνικά εξαίρετος μουσικός –κάποιος θα μπορούσε να τον χαρακτηρίσει βιρτουόζο–, αλλά το πραγματικό του ταλέντο ήταν η ικανότητά του να αρθρώνει με απόλυτη εκφραστικότητα την αποσύνθεση. Υπάρχει μια απτή υστερία στο παίξιμό του, κάθε νότα τρέμει, λες κι ο βιολιστής έχει προσφάτως υποστεί κάποια συναισθηματική κατάρρευση αγνώστου μεγέθους.

Άραγε, ποιός ή τί τον σημάδεψε τόσο άσχημα; Το 1941 η γυναίκα του, τουλάχιστον η μία από τις κόρες του και δύο εγγόνια του σκοτώθηκαν σε αεροπορικές επιδρομές του Άξονα, αλλά τα γεγονότα αυτά έλαβαν χώρα 15 χρόνια μετά την ηχογράφηση.
Την εποχή που ηχογράφησε το «Ηπειρώτικο Μοιρολόι» ήταν ήδη Αμερικανός πολίτης από δεκαεξαετίας.

Είχε σχετική επιτυχία ως μουσικός, έχοντας ηχογραφήσει αρκετές δεκάδες δίσκους 78 στροφών (είτε ως σόλο καλλιτέχνης, είτε συνοδεύοντας κάποιους δημοφιλείς Έλληνες τραγουδιστές) κι έτσι μπόρεσε να επιστρέψει στην Ήπειρο το 1928 για τον γάμο μιας κόρης του. Το αφήγημα του τραγουδιού είναι σαφές –η απώλεια–, αλλά λείπουν όλες οι υπόλοιπες λεπτομέρειες.

Πρωτοάκουσα για τον Ζούμπα από τον **Κρίστοφερ Κινγκ**, έναν παραγωγό δίσκων που γνώρισα πριν μερικά χρόνια, όταν έγραφα ένα βιβλίο με θέμα ανθρώπους που συλλέγουν εμμονικά σπάνιες ηχογραφήσεις. Ο Κινγκ με είχε προσκαλέσει στο σπίτι του στο Φέιμπερ της Βιρτζίνιας, όπου διατηρεί την τεράστια προσωπική του συλλογή από δίσκους 78 στροφών.

Με είχε ρωτήσει τότε τι θα ήθελα να ακούσω και, όταν δίστασα, πρότεινε να ακούσουμε Ζούμπα, ένα όνομα που δεν είχα ξανακούσει στη ζωή μου. Προφανώς, γνώριζε αρκετά για τα γούστα μου για να ξέρει ότι θα εκτιμούσα το «Ηπειρώτικο Μοιρολόι» – και όντως δεν έπεσε έξω.

Για χρόνια, ο Κινγκ αναζητούσε και αγόραζε τις καλύτερες κόπιες των ηχογραφήσεων του Ζούμπα από συλλέκτες και εμπόρους από όλον τον κόσμο, και τον Ιανουάριο του 2014 συγκέντρωσε 12 απ' αυτές σε μια νέα έκδοση με τον τίτλο «Αλέξης Ζούμπας: Ένα Μοιρολόι για την Ήπειρο, 1926-1928».

Όλα τα τραγούδια είχαν ηχογραφηθεί στη Νέα Υόρκη και στο Κάμντεν τού Νιου Τζέρσεϊ, σε μία τριετία, κατά τη διάρκεια της οποίας, σύμφωνα με όσα γράφει ο Κινγκ στο εξώφυλλο, ο Ζούμπας καταλήφθηκε από αυτό που οι Έλληνες αποκαλούν «ξενιτιά»: ένα αίσθημα καταστροφικής απώλειας που χαρακτηρίζεται από φρενήρη λαχτάρα για την πατρίδα.

Οι προσεκτικά διατηρημένες ηχογραφήσεις τού Κινγκ ζωντανεύουν όλη αυτήν την αβάσταχτη επιθυμία –«πίσω, στο σπίτι μου, άκουγα τα τραγούδια αυτά συνεχώς»–, αλλά οι λεπτομέρειες μου διέφευγαν για ακόμα μία φορά.

Την Άνοιξη του 2014, ο Κινγκ μού είπε πως αυτή η μουσική παιζόταν ακόμη στην Ήπειρο και πως οι ηχογραφήσεις που είχα ακούσει ήταν μια μέτρια προσομοίωση της πραγματικής εμπειρίας. Σίγουρα, αυτή ήταν μια γενναία παραδοχή από κάποιον που ζει από την παραγωγή δίσκων. Μπορείς να πεις «πρέπει να πας εκεί» σχεδόν για κάθε μουσική παράδοση, ειδικά αν αυτή είναι συνδεδεμένη με μια συγκεκριμένη περιοχή.

Παρ' όλα αυτά, στην Ήπειρο, κατά τα λεγόμενα του Κινγκ, αυτά τα τραγούδια ζουν και πεθαίνουν στα βλέμματα, τις χειραψίες και τις αγκαλιές που ανταλλάσσονται στο άκουσμά τους. Ήταν φανερό, καθώς άκουγα τον Ζούμπα μόνη στο διαμέρισμά μου, πως αυτό ήταν το στοιχείο που μου διέφευγε.

Κάθε χρόνο, είπε ο Κινγκ, οι Ηπειρώτες οργανώνουν πανηγύρια, μουσικά γεγονότα που κρατούν πολλές μέρες, κατά τη διάρκεια των οποίων θρηνούν τις απώλειές τους και γιορτάζουν ό,τι απομένει. Τα πανηγύρια είναι θρησκευτικές γιορτές, καθώς συνδέονται με τον πολιούχο Άγιο της εκκλησίας τού εκάστοτε χωριού, και λαμβάνουν χώρα την ημέρα που είναι αφιερωμένη στο να τιμηθεί ο συγκεκριμένος Άγιος με βάση το ελληνορθόδοξο ημερολόγιο. (Τα πανηγύρια έχουν περισσότερο κόσμο όταν γίνονται τα καλοκαίρια, που ο καιρός είναι καλύτερος). Υπάρχουν βάσιμες υπόνοιες ότι τα πανηγύρια έχουν παγανιστικές ρίζες και πως οι ιερείς τα αφομοίωσαν στο λατρευτικό τυπικό της χριστιανικής πίστης.

Όπως κι αν έχει το πράγμα, τα πανηγύρια πάντα αντιμετώπιζαν την «ξενιτιά» με μια ισχυρή δόση «παρέας». Τα πανηγύρια είναι ένας τρόπος για το χωριό να αποδώσει φόρο τιμής σ' αυτούς που λείπουν (αυτούς που έφυγαν από την πατρίδα για δουλειά, αυτούς που είναι με τον έναν ή τον άλλον τρόπο στην εξορία) και να χαρεί το αντάμωμα αυτών που παραμένουν, όσο φευγαλέο κι αν είναι.

Ο Κινγκ είπε ότι έκανε το ταξίδι από τη Βιρτζίνια στην Ήπειρο όποτε μπορούσε. Το θεωρεί κάποιου είδους ψυχικό βάλσαμο. Ο προορισμός του είναι πάντοτε η Βίτσα, ένα μεσαίου μεγέθους χωριό ψηλά στα βουνά της Πίνδου. Το **πανηγύρι της Βίτσας**, το οποίο γίνεται κάθε χρόνο στις 14, 15 και 16 Αυγούστου, είναι το πιο ξακουστό της περιοχής.

Το να το παρακολουθήσω, κατά τον Κινγκ, ήταν ο καλύτερος τρόπος να φτάσω πιο κοντά στη μουσική της Ηπείρου, σ' αυτά τα άγρια και ταυτόχρονα καθαρτικά τραγούδια, που με έκαναν να αισθάνομαι πως κοινωνούσα με κάποιο άγνωστο και απροσπέλαστο κομμάτι του εαυτού μου. Το να ακούσω αυτή τη μουσική εκεί, ίσως να ήταν το κλειδί για να ανακαλύψω τα μυστικά της.

Η Βίτσα είναι ένας απίστευτα ειδυλλιακός τόπος. Τα χαμηλά σπίτια της, χτισμένα στην πλαγιά, είναι κατασκευασμένα σχεδόν εξ ολοκλήρου από λευκό ασβεστόλιθο από τα γειτονικά νταμάρια κι έχουν ελάχιστες σύγχρονες ανέσεις. **Το 1812, ο λόρδος Βύρων**, στο «Προσκύνημα του τέκνου

Χάρολντ», έγραψε με αγάπη για τη συγκεκριμένη περιοχή, αποκαλώντας ένα κοντινό χωριό «μικρό μα αγαπημένο σημείο αγίας γης», αναφέροντας τα «χρώματα του ουράνιου τόξου» και τις «μαγικές χάρες» του.

Λίγα έχουν αλλάξει από τότε. Αδέσποτοι σκύλοι περιφέρονται ανάμεσα στα κτίρια μυρίζοντας τους νεοφερμένους. Ο αέρας είναι καθαρός και υγιεινός και φέρνει τη μυρωδιά φρέσκιας τομάτας από τον κήπο που μόλις κόπηκε στη μέση. Τα τέσσερα καλντερίμια της Βίτσας –απότομοι λιθόστρωτοι μουλαρόδρομοι– διασταυρώνονται στην πλατεία του χωριού, όπου ένας τεράστιος πλάτανος προσφέρει τη σωτήρια σκιά του.

Βίτσα Ζαγορίου. Ενα από τα ομορφότερα χωριά των Ζαγοροχωρίων

Η **Βίτσα** πρωτοαναφέρεται σε ένα βυζαντινό διάταγμα του 1319, αλλά το χωριό κατοικείται, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, για χιλιάδες χρόνια. (Το 1965 εργάτες που έσκαβαν μια βρύση στο ΒΔ άκρο του χωριού ανακάλυψαν 177 τάφους του 9ου αι. π.Χ., που περιείχαν μέλη της ημι-νομαδικής φυλής των Μολοσσών).

Το 1430, η Βίτσα κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς. Πολλοί νέοι του χωριού μεταφέρθηκαν διά της βίας στην Κωνσταντινούπολη για εργασία, ή αρπάχτηκαν με το “παιδομάζωμα” από τα σπίτια τους για να ανατραφούν ως μουσουλμάνοι και να πλαισιώσουν τις τάξεις των Γενίτσαρων, του πεζικού του οθωμανικού στρατού.
Ακόμη και σήμερα, λόγω της έλλειψης θέσεων εργασίας στην περιοχή, όσοι αποκαλούν τη Βίτσα πατρίδα τους, στην πραγματικότητα μένουν αλλού τον περισσότερο χρόνο (ο μόνιμος πληθυσμός της Βίτσας κυμαίνεται γύρω στους 50 κατοίκους) και επιστρέφουν στο χωριό το καλοκαίρι, κυρίως για το πανηγύρι.

Παρά το γεγονός ότι κανείς δεν κάθεται να μετρήσει, αρκετές εκατοντάδες άνθρωποι μαζεύτηκαν φέτος για το πανηγύρι. Είχα κλείσει ένα δωμάτιο σ’ έναν μικρό ξενώνα με δύο παράθυρα που

έβλεπαν στο φαράγγι του Βίκου, ένα από τα βαθύτερα φαράγγια στον κόσμο (ο πιο εύκολος τρόπος να το δεις είναι να επισκεφτείς το εγκαταλελειμμένο μοναστήρι της Αγ. Παρασκευής στα βόρεια του χωριού).

Έκατσα για λίγο στα σκαλοπάτια έξω απ' το δωμάτιό μου ακούγοντας τους χωριανούς να βγαίνουν από τα σπίτια τους και να ανηφορίζουν το λιθόστρωτο δρομάκι προς την πλατεία. Ώς τις 10 μ.μ. είχε μαζευτεί αρκετός κόσμος για να φάει σουβλάκια και να πιει σπιτικό τσίπουρο, ένα ποτό που φτιάχνεται όπως η γκράπα, από τα απομεινάρια της πρέσας του κρασιού, και πουλιέται σε επαναχρησιμοποιημένα μπουκάλια νερού.

Ενώ ο **Γρηγόρης Καψάλης**, ένας 85χρονος κλαρινίστας, ετοιμαζόταν για το εναρκτήριο μοιρολόι, οι ήχοι της ορθόδοξης λειτουργίας (μια βαθιά βυζαντινή ψαλμωδία) ακούγονταν από την εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Κάτω Βίτσα.

Παρά ταύτα, η ατμόσφαιρα ήταν ευχάριστη, σχεδόν εορταστική. Ρώτησα τον **Βαγγέλη Παπαχρήστο**, έναν 33χρονο Βιτσιώτη, σχετικά με τη σημασία της ημέρας. Μου απάντησε ότι σήμερα είμαστε εδώ, μαζί, αλλά του χρόνου μπορεί να μην είμαστε. «Γι' αυτό χορεύουμε και γι' αυτό κλαίμε», μου είπε με το χέρι του περασμένο στον ώμο μου.

Το μοιρολόι που ανοίγει ένα πανηγύρι είναι αυτοσχεδιασμός –όλα τα μοιρολόγια είναι–, αλλά υπάρχουν μουσικοί δείκτες που ενώνουν τη φόρμα τους. Οι περισσότερες ηπειρώτικες ορχήστρες αποτελούνται από κλαρίνο, βιολί, λαούτο και ντέφι. Ο κλαρινίστας παίζει και επαναλαμβάνει μια σειρά από κεντρικές φράσεις ακολουθώντας μια πεντατονική κλίμακα, όπως οι ινδικές ράγκα, και μπορεί να αναπτύσσει μοτίβα και διαθέσεις, μοναδικές σε κάθε περιοχή.
Η μελωδία είναι απεγνωσμένη σαν ένα πουλάκι που μπήκε κατά λάθος μέσα στην κουζίνα από το παράθυρο και αλλόφρον προσπαθεί να βγει έξω.

Κάποιες φορές, ένα μοιρολόι μπορεί να είναι αποπροσανατολιστικό αλλά, όταν παιχτεί σωστά, ξεμπερδεύει πράγματα μέσα σου. Μοιραζόμουν το τραπέζι με τον Γιώργο Χαρίση, έναν 30χρονο φωτογράφο και κινηματογραφιστή, ο οποίος περιέγραψε το μοιρολόι ως ένα τραγούδι γι' αυτούς που, απλώς, «δεν είναι εδώ».

Το αίσθημα της ξενιτιάς μπορεί να είναι γλυκόπικρο –είναι παρόν, π.χ., στους ελληνικούς γάμους, όταν η νύφη «αναχωρεί» από μια οικογένεια για μια άλλη–, αλλά εκδηλώνεται κυρίως ως ένας χαμηλής έντασης, παρατεταμένος πόνος της καρδιάς, το είδος που κάποιες στιγμές μπορεί να υποχωρεί αλλά ποτέ δεν φεύγει πραγματικά.
Το πανηγύρι, τουλάχιστον, βοηθάει να τον αντιμετωπίσεις. «Εδώ, είμαστε άλλοι άνθρωποι», λέει ο Χαρίσης. Οποιεσδήποτε παρεξηγήσεις ή εχθρότητες προέκυψαν μέσα στη χρονιά αφήνονται κατά μέρος, εξουδετερώνονται.

Γρηγόρης Καψάλης

Μπροστά μας, ο Καψάλης, μαζί με έναν δεύτερο κλαρινίστα, έναν λαουτιέρη, έναν βιολιτζή κι έναν στο ντέφι, ήταν έτοιμος να παίξει. Η ορχήστρα έπαιζε με ενίσχυση ήχου, ζήτημα μεγάλης αντιπαράθεσης στην Ήπειρο (τα μικρότερα πανηγύρια είναι πιθανότερο να είναι άνευ ενισχυτών). Το πλήθος ησύχασε. Ο Καψάλης σήκωσε το κλαρίνο του.

Ένα μοιρολόι δεν παίζεται πάντα με το είδος της απόγνωσης που χαρακτήριζε τον Ζούμπα. Η έκδοση του Καψάλη ήταν απαλότερη, ηπιότερη και λιγότερο πανικοβλημένη – εμποτισμένη ωστόσο με ένα είδος ανείπωτης πείνας. Ανεβοκατέβηκε την κλίμακα, τα μάτια του γλυκά και προσωρινώς ανεστίαστα.

Κάπου στη μέση του μοιρολογιού, οι χωριανοί ενώνουν τα χέρια, σχηματίζουν έναν κύκλο γύρω από την ορχήστρα και ξεκινούν να χορεύουν κινούμενοι αντίθετα από τους δείκτες του ρολογιού. Σε διάφορες στιγμές μέσα στη νύχτα, ο κύκλος μπορεί να ανοίξει σε τρεις ή τέσσερις ομόκεντρους κύκλους από χορευτές, και δεν θα σπάσει ώς το ξημέρωμα ή αργά το πρωί.

Οι περισσότεροι χωριανοί μαθαίνουν αυτούς τους χορούς από παιδιά και δεν διστάζουν να μυήσουν έναν επισκέπτη. Σχεδόν κάθε φορά που κατευθυνόμουν προς ένα από τα τραπέζια που είχαν τοποθετηθεί προσωρινά στην πλατεία, με κατεύθυναν υπομονετικά πίσω στον κύκλο, όπου έκανα

συνεχείς, όσο και αστείες, προσπάθειες να μιμηθώ τα βήματα των Ηπειρωτών, τα οποία δεν είναι πολύπλοκα (υπάρχει πολύ σταύρωμα των ποδιών, σήκωμα της μύτης του ποδιού και καμία απαλή κλωτσιά στον αέρα), αλλά είναι τόσο έμφυτα στους ίδιους, που κάθε ξένη μίμηση στερείται κάθε χάρης. Την επόμενη μέρα, με τον καφέ και παρουσία μεταφραστή, ο Καψάλης πήρε το χέρι μου και είπε πως απόλαυσε τον χορό μου. Κατά τη γνώμη του, είχα ψυχή.

Η αντοχή των Ηπειρωτών, τουλάχιστον κατά τη διάρκεια ενός πανηγυριού, είναι απαράμιλλη, και ο χορός και το πιοτό συνεχίζουν αδιαλείπτως μέχρι το πρωί, όταν όλοι κάνουν ένα διάλειμμα για έναν υπνάκο και μερικές γουλιές δυνατού ελληνικού καφέ πριν ξανασυναντηθούν στην πλατεία. Αυτό γίνεται για τρεις μέρες. Φάε, πιες και κράτα το χέρι του διπλανού σου – αυτές είναι οι οδηγίες. Κάνε κέφι, αυτήν την τελείως μεσογειακή ιδέα της έντασης και της ευφορίας.

Η μουσική είναι ταυτόχρονα η πηγή αλλά και η δομή αυτής της εμπειρίας, και είναι τόσο δυνατή διότι κατά ένα μέρος εξελίχθηκε στην απομόνωση. Η Ήπειρος ήταν υπό οθωμανική κατοχή μέχρι το 1913, αλλά το αυστηρό, αφιλόξενο έδαφος των πιο μακρινών χωριών –με τις πετρώδεις πλαγιές, κατάλληλες το πολύ για βόσκηση προβάτων ή γιδιών– δεν είχε πολλά να προσφέρει στον σουλτάνο. Τα βουνά αφήνονταν λίγο-πολύ στην ησυχία τους, αρκεί, βέβαια, να πλήρωναν τους φόρους τους σε άνδρες ή χρήματα.

Όμοια απομονωμένοι θύλακες γης στην Αμερική –το Δέλτα του Μισισιπή, οι βάλτοι της Λουϊζιάνας, ο πολικός κύκλος της Αλάσκας– έχουν παραγάγει παρομοίως εκπληκτικά είδη παραδοσιακής μουσικής, εν μέρει διότι τα τραγούδια που γεννήθηκαν εκεί παραμένουν δεμένα με το συγκεκριμένο κομμάτι γης.
Η μουσική επικοινωνία και ανάμειξη έχει σίγουρα πολλά να προσφέρει, αλλά υπάρχει κάτι πλήρες και μοναδικό σε ό,τι αφορά σ' αυτές τις σχετικά απομονωμένες παραδόσεις.

Τα χρόνια που πέρασα ακούγοντας άγνωστους καλλιτέχνες των μπλουζ στα καθιστικά μανιωδών συλλεκτών δίσκων 78 στροφών με είχαν προετοιμάσει, κατά κάποιον τρόπο, για το τι έλπιζα να βρω στην Ήπειρο: μια εσωτερική έκφραση ενός συγκεκριμένου τρόπου ζωής, αμόλυντης από εξωτερικές ιδέες τού πώς πρέπει να λειτουργεί η τέχνη. Στο Δέλτα του Μισισιπή, αυτές οι μουσικές παραδόσεις γεννήθηκαν λίγους αιώνες πριν, με τα τραγούδια των σκλάβων της Δυτικής Αφρικής.
Στην Ήπειρο, υπάρχουν εδώ και χιλιετίες.

Το σχήμα της ηπειρώτικης σύνθεσης συχνά μιμείται τις σκληρές γραμμές του τοπίου, ενώ η ενορχήστρωση αναπαράγει τους ήχους του. Οι μελωδίες του Σκάρου, ενός βουκολικού σκοπού που επινοήθηκε για να ηρεμεί τα πρόβατα που έχασαν το κοπάδι, είναι αυτοσχεδιασμοί, αλλά αναπαράγουν τη φύση με προφανείς τρόπους.

Η κελαρυστή εκτέλεση της μελωδίας του λαούτου σε έναν Σκάρο του 1928, ηχογραφημένη από τον Ηλία Λητό και τον Λάζαρο Ρουβά στην Αθήνα –πιθανόν η πρώτη εκτέλεση του κομματιού που γράφτηκε ποτέ σε δίσκο–, θυμίζει βουνίσιο ποτάμι, ενώ το κελαηδιστό κλαρίνο αναπαράγει τις ψιλές κραυγές των ωδικών πτηνών.

(Το ίδιο έχουμε και στα αμερικάνικα παραδοσιακά τραγούδια: Στο «Flat Train Wheel Blues», Parts 1 & 2, των Ρεντ Γκέι και Τζακ Γουέλμαν, το οποίο ηχογραφήθηκε στην Ατλάντα το 1930, το βιολί τού Γκέι θυμίζει τη σφυρίχτρα του τραίνου αλλά και ένα μουλάρι που χρεμετίζει). Στους πρώιμους Σκάρους μπορείς να ακούσεις την ομορφιά και τη σκληράδα της Ηπείρου.

Το απόγευμα της δεύτερης μέρας μου στη Βίτσα, ο Κινγκ κι εγώ επισκεφτήκαμε ένα ημερήσιο πανηγύρι στο κοντινό χωριό του **Γεροπλάτανου**. Οι οδηγίες που μας δόθηκαν ήταν κωμικά (και αναπόφευκτα) ανακριβείς –«στρίψτε δεξιά στο λευκό εκκλησάκι στην άκρη του δρόμου», το οποίο στην Ήπειρο είναι σα να λες «στρίψτε δεξιά μόλις δείτε δέντρο»– και μας πήρε μία ώρα να ανεβοκατεβαίνουμε βουνίσιους δρόμους μέχρι που βρήκαμε τον σωστό.

Οι μουσικοί στον Γεροπλάτανο (δύο κλαρινίστες, ένας ακορντεονίστας, ένας λαουτίστας και ένας με ντέφι, όλοι τσιγγάνοι) ήταν μουσικά υποδεέστεροι από αυτούς της Βίτσας.
Κινούνταν ελεύθερα μέσα σε ένα ξέφωτο στο δάσος κάνοντας αργές στροφές στον νωχελικό ήλιο του απογεύματος. Εκεί, είδα έναν άνδρα με κοντομάνικο ροζ πουκάμισο να έχει έρθει στο κέφι και να κάνει τις πιο απίστευτες χορευτικές φιγούρες που έχω δει ποτέ. Καθώς έσερνε τον χορό –δηλαδή ήταν ο επικεφαλής του κύκλου–, κουνούσε το δεξί του χέρι με έναν τρομερά παράξενο και χαριτωμένο τρόπο, θυμίζοντας τους ανθρώπους-μπαλόνια έξω από τις αντιπροσωπείες αυτοκινήτων στην Αμερική.

Οι χωριανοί που «ασημώνουν» τους μουσικούς έχουν τα “τυχερά” τους. Αυτά περιλαμβάνουν ένα ή και δύο κλαρίνα να ουρλιάζουν απ’ ευθείας στο πρόσωπο ή τα αυτιά κάποιου. Όχι, δεν είναι τόσο βίαιο όσο ακούγεται. Θα έλεγα ότι γίνεται πολύ ευγενικά.
Το είδα να συμβαίνει σε έναν τύπο με τζιν και μπλε μπλουζάκι που κρατούσε ένα λευκό μαντήλι στο αριστερό του χέρι. Γεμάτος χαρά έπεσε στα γόνατα.

Έπειτα, χόρευε ξανά, με τα κλαρίνα να σπρώχνουν προς τα εμπρός κι αυτός λύγισε το σώμα του τόσο πολύ προς τα πίσω που το κεφάλι του ακούμπησε στο έδαφος. Δεν ήξερα αν έπρεπε να τον ρωτήσω αν αισθανόταν καλύτερα –αλλά για να αισθανθεί καλύτερα θα έπρεπε αρχικά να μην αισθανόταν καλά– κι αυτός φαινόταν να έχει πέσει σε βαθιά έκσταση, οπότε η ερώτηση ήταν εντελώς άκυρη.

Σύντομα, έφτασα κι εγώ σε παρόμοια κατάσταση παραζάλης. Σαν τον άνδρα στον Γεροπλάτανο, ήξερα πως υπήρχε κάτι που μπορούσε να μου δώσει αυτή η μουσική, μια γιατρειά. Ήμουν κοντά. Μια νύχτα, μερικά μίλια έξω απ' τη Βίτσα, μετά από μια παραγγελιά, γονάτισα στο έδαφος στο φεγγαρόφωτο καθώς ένας κλαρινίστας έπαιζε στο μισό μέτρο από μένα.

Ήταν 2 π.μ. Ο **Γιάννης Χαλδούπης**, ένας 45χρονος τσιγγάνος, γέννημα-θρέμμα της Ηπείρου, μου είχε πει πως αυτός ήταν ο τρόπος που προτιμούσε να παίζει: στο ύπαιθρο, μέσα στο δάσος, σχεδόν σε πλήρες σκοτάδι.

Νωρίτερα, με τη γυναίκα του να μεταφράζει, ο Χαλδούπης είπε πως, ως Ηπειρώτης μουσικός –κάποιος που πληρώνεται για να παίζει σε πανηγύρια κι άλλες γιορτές και γνωρίζει τις παραδόσεις–, απαιτείται να λειτουργεί και ως ιδιότυπος ψυχολόγος.

Οι Ηπειρώτες πιστεύουν ότι η μουσική τους είναι βαθιά θεραπευτική: ότι αναστρέφει συγκεκριμένα είδη πόνων της καρδιάς και επεκτείνει συγκεκριμένες χαρές· πως είναι πανάκεια για συγκεκριμένες υπαρξιακές και ψυχολογικές ασθένειες. Κατά τα λεγόμενά του, ο Χαλδούπης βλέπει ό,τι είναι σπασμένο και αρχίζει τη θεραπεία.

Στην Ήπειρο δεν έχουμε σκηνοθετημένες παραδοσιακές τελετές για δήθεν ψαγμένους τουρίστες του τύπου των Λουάους, οι οποίες γίνονται στα γκαζόν των τεράστιων ξενοδοχείων της Χαβάης. Στην Ήπειρο, αυτός είναι ο τρόπος που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τη μουσική.

Ο Χαλδούπης ήταν τόσο κοντά, που άκουγα το πάτημα των πλήκτρων του κλαρίνου του καθώς απελευθέρωνε την κάθε νότα. Κάθε τόσο, το ηλιοκαμένο του πρόσωπο φωτιζόταν από το

φεγγαρόφως. Οι μυς του σαγονιού του ήταν χαλαροί. Είχε ξεκινήσει το παίξιμο μερικά μέτρα μακριά, πλήρως καλυμμένος από το φύλλωμα των βαλανιδιών και των πυξαριών.

Παρά το γεγονός ότι ήξερα ότι ο Χαλδούπης ήταν εκεί, σκυφτός μέσα στη βλάστηση, αισθανόμουν τη μελωδία του να βγαίνει βαθιά μέσα απ' τη γη, σαν εξορκισμός. Σιγανά, βγήκε χορεύοντας απ' το δάσος ως σύγχρονος Πάνας με τζιν και πλησίασε μη σταματώντας να ξεφυσά τις νότες τη μία μετά την άλλη.

Κάπου εκεί, αντιλήφθηκα ένα ασαφές σύρσιμο στους θάμνους κι έναν βρυχηθμό, αλλά ήμουν τόσο απορροφημένη από το παίξιμο, που δεν έδωσα σημασία. Ο Χαλδούπης σταμάτησε να παίζει, κατέβασε το κλαρίνο και με ταρακούνησε στον ώμο. Αμέσως μετά το έβαλε στα πόδια προς τον δρόμο και το Φολκσβάγκεν βανάκι του φωνάζοντας: «Αρκούδα»!

Η μουσική της Ηπείρου μπορεί να είναι "δύσκολη" ακόμη και για τους Έλληνες. Τα ρεμπέτικα, ένα είδος τραγουδιών που εμφανίστηκε στις παραλιακές πόλεις τη δεκαετία του '20, είναι ηπιότερο και γλυκύτερο (αν και, πολλές φορές, βαθιά λυπητερό)· τα τραγούδια είναι πιο συγκεκριμένα και εμπεριέχουν λιγότερους αυτοσχεδιασμούς.

Τη δεκαετία του '60, υπήρξε μια επιστροφή σ' αυτό το είδος στην Ελλάδα, παρόμοια με την επιστροφή στην παραδοσιακή μουσική που συντελέστηκε στην Αμερική την ίδια ακριβώς εποχή. Δεν είναι δύσκολο να φανταστείς πως κάποιος που γοητεύεται από τη χαλαρή μελωδικότητα των τραγουδιών τού Τζων Χερτ από τον Μισισιπή, μπορεί να βρει κάτι παρόμοιο να απολαύσει στη μουσική του Γιώργου Μπάτη, του Στράτου Παγιουμτζή και των υπολοίπων πρώιμων ρεμπετών. Δεν είναι δύσκολο να αγαπήσει κανείς αυτές τις μουσικές, διότι κινούνται με κατανοητό τρόπο.

Αυτό που είχα ακούσει στην Ήπειρο δεν ανήκε σ' αυτήν την κατηγορία. «Η μουσική αυτή είναι πολύ δύσκολη στο άκουσμα για τους υπόλοιπους ανθρώπους, ακόμη και γι' αυτούς που τους αρέσει το κλαρίνο», μου είπε ο Δημήτριος Δάλλας, ο μεταφραστής και εκδότης, που έχει συγγενείς στην Ήπειρο, καθώς καθόμασταν στο πίσω κάθισμα ενός αυτοκινήτου.

Είχα πείσει τον Κινγκ, τον Δάλλα και τον Τζιμ Ποτς, Άγγλο συγγραφέα που έχει σπίτι στη Βίτσα από τη δεκαετία του '80 και στον οποίο ανήκε το αυτοκίνητο, να με συνοδεύσουν σε ένα ακόμη πανηγύρι χωρίς ενισχυτές σ' ένα ακόμη πιο μικρό χωριό, ονόματι Βρίστοβο. «Η μουσική αυτή είναι τόσο συναισθηματική και τόσο αργή», συνέχισε ο Δάλλας.

«Στην Αθήνα, όταν παίζονται τραγούδια απ' το Ζαγόρι» [το Ζαγόρι είναι μια μικρή περιφέρεια από ηπειρώτικα χωριά και η περιοχή στην οποία ευδοκιμεί το πιο άγριο είδος ηπειρώτικης μουσικής], «οι άνθρωποι φεύγουν». Μας είπε για έναν φίλο του που ισχυρίζεται ότι αυτή η μουσική "κάθεται" πιο εύκολα σε ανθρώπους που έχουν μάθει στην τζαζ ή τα μπλουζ.

«Πριν μερικά χρόνια, φύγαμε από τον **Ελαφότοπο** στις 3 το πρωί, μετά από πολύ τσίπουρο, για να πάμε στο πανηγύρι της Βίτσας», είπε. «Χρησιμοποιήσαμε αυτοκίνητο. Η μουσική που ακούσαμε στη διαδρομή ήταν το "Kind of Blue" του Μάιλς Ντέιβις. Ήταν σαν η μία μουσική να γινόταν μέρος της

άλλης».

Ρώτησα τον Δάλλα αν προτιμά τα παραδοσιακά τραγούδια του Ζαγορίου σε σχέση με άλλα ελληνικά τραγούδια. «Το αν μου αρέσει δεν είναι ερώτηση», είπε. «Είναι η μουσική της πατρίδας μου». Τον ρώτησα τι αισθανόταν όταν άκουγε αυτά τα τραγούδια. Έκανε μια παύση και μου αποκρίθηκε: «Είναι ένα είδος νοσταλγίας για πράγματα που δεν αισθάνθηκα ποτέ».

Στην υπόλοιπη διαδρομή, η οποία διήρκεσε δύο ώρες, με τον Ποτς να οδηγεί το αυτοκίνητο σε απότομους χωματόδρομους πάνω από γκρεμούς και χαράδρες, αναγκαστήκαμε να σταματήσουμε πολλές φορές και να δώσουμε προτεραιότητα σε: δύο κοπάδια γίδια, ένα γουρουνάκι, τρεις κόκκινες αλεπούδες, αρκετούς σκαντζόχοιρους, μία χελώνα, ένα παράξενο πτηνό και πάμπολλους απειλητικούς σκύλους.

Κάθε φορά που συναντούσαμε ένα κοπάδι πρόβατα να περπατούν κατά μήκος ή να διασχίζουν τον δρόμο, ο ήχος των χάλκινων κουδουνιών τους γέμιζε το αυτοκίνητο. Σκέφτηκα φευγαλέα την καφέ αρκούδα από την οποία τρομάξαμε στη Βίτσα. Σ' όλη τη διαδρομή δεν σταματούσα να βγάζω το πρόσωπό μου έξω απ' το παράθυρο και να ρουφάω τον ορεινό αέρα.

Όταν φτάσαμε τελικά στο Βρίστοβο, οι χωριανοί μόλις είχαν πάρει τις θέσεις τους για το δείπνο καθισμένοι σε αρκετές σειρές από τραπέζια μπροστά στην Κοινότητα. Μας οδήγησαν αμέσως σε κάποιο τραπέζι και μας έδωσαν πανέρια με ψωμί, καράφες με σπιτικό λευκό κρασί, πιάτα με ελληνική σαλάτα και μερίδες τρυφερού, μαγειρεμένου στη γάστρα, αρνιού.
Όλοι μας –ξένοι, που μόλις είχαν φτάσει με ένα σκονισμένο Φολκσβάγκεν– γίναμε αμέσως δεκτοί ως μέλη της οικογένειας.

Η πενταμελής ορχήστρα, με τον Γιάννη Χαλδούπη μπροστά, λικνιζόταν γύρω από τα τραπέζια. Ο Γιάννης πρότεινε το κλαρίνο του στα εκστατικά πρόσωπα των ηλικιωμένων κατοίκων του χωριού, με τους υπόλοιπους μουσικούς να χορεύουν πίσω του. Δεν υπήρχε καθορισμένος τραγουδιστής και πολλά τραγούδια ήταν ορχηστρικά.

Όταν οι μουσικοί τραγουδούσαν –όλοι μαζί–, ήταν σε μονοφωνικό στυλ φράσης και απάντησης και όχι η αρμονική πολυφωνία που είχαμε ακούσει στον Γεροπλάτανο. Φάγαμε, ήπιαμε και χορέψαμε. Ο λόρδος Βύρων, παρά την αγάπη του για την Ήπειρο, χαρακτήρισε κάποτε τους κυκλικούς αυτούς χορούς «βαρετούς κύκλους των Ελλήνων», αν και, σύμφωνα με τον Βρετανό Ποτς, «ο Βύρων είχε αναπηρία στο δεξί του πόδι και ήταν και Βρετανός!».

Στην επιστροφή μέσα στο αυτοκίνητο ήμασταν σιωπηλοί, ικανοποιημένοι. Όταν φτάσαμε στη Βίτσα, ο Καψάλης και η ορχήστρα του ακόμη έπαιζαν, γύρω στις 5 π.μ. Γύρισα στον ξενώνα για έναν υπνάκο, για να με ξυπνήσει τρεις ώρες αργότερα ο Κινγκ λέγοντας: «Ετοιμάζονται». Ο τελευταίος χορός θα ξεκινούσε από στιγμή σε στιγμή.

Έβαλα τα γυαλιά ηλίου και τον ακολούθησα στην πλατεία, όπου οι Βιτσιώτες, εξαντλημένοι αλλά χαρούμενοι, χόρευαν ακόμη. Τα πτυσσόμενα τραπέζια ήταν γεμάτα με άδεια πακέτα τσιγάρα, φαγωμένα σουβλάκια και άδεια μπουκάλια μπύρας. Ένας ηλικιωμένος άνδρας με γυαλιά αεροπόρου εμφανίστηκε από το πουθενά και μου έκανε χειραψία. «Καταλαβαίνεις;», φώναξε χαμογελώντας. «Βλέπεις; Δεν χρειαζόμαστε γιατρούς! Ευτυχισμένοι!».

Ζαλισμένη, έγραφα κάτι στο σημειωματάριό μου, όταν με εντόπισε ο Βαγγέλης Παπαχρήστος. «Δεν με νοιάζει εκείνο», μου είπε δείχνοντας το στυλό μου. «Αυτό είναι για σένα. Είσαι εδώ», και με οδήγησε πίσω στον κύκλο για να χορέψω.

Το τελευταίο πρωί του πανηγυριού, οι Βιτσιώτες συνοδεύουν την ορχήστρα έξω απ' το χωριό,

σχηματίζοντας έναν κύκλο γύρω τους πριν διαλυθούν με χειροκροτήματα και ασπασμούς. Μέσω κάποιων μη λεκτικών σημάτων φάνηκε να ξέρουν πότε ήρθε η ώρα και ήταν όλοι πολύ σιωπηλοί.

Ο ήλιος, πορτοκαλί και τεράστιος, ήταν ακόμη χαμηλά στον ουρανό αλλά το φως του έλουζε τα πρόσωπα με απίστευτους τρόπους. Ο Καψάλης σήκωσε το κλαρίνο του και το ακούμπησε στα χείλη του. Το τελευταίο μοιρολόι είναι συχνά ένας σκοπός που λέγεται «Μαριόλα». Οι στίχοι είναι ο θρήνος ενός νεαρού που επιστρέφει στην Ήπειρο και βρίσκει τη γυναίκα του φρεσκοθαμμένη. Ο Κινγκ θα με βοηθούσε αργότερα με τη μετάφραση.

– Σήκω, Μαριόλα μ', απ' τη γη κι από το μαύρο χώμα,
Μαριώ – Μαριόλα μου.
Κι από το μαύρο χώμα, ψυχή, καρδούλα μου.
– Με τι χεράκια η μαύρη να σ'κωθώ, χεράκια ν' ακουμπήσω,
Μαριώ – Μαριόλα μου,
Χεράκια ν' ακουμπήσω, ψυχή, καρδούλα μου.
– Κάμε τα νύχια σου τσαπιά, τις απαλάμες φτυάρια,
Μαριώ – Μαριόλα μου,
τις απαλάμες φτυάρια, ψυχή, καρδούλα μου.
Ρίξε το χώμα από μεριά, τις πέτρες 'πό την άλλη,
Μαριώ – Μαριόλα μου,
τις πέτρες 'πό την άλλη, ψυχή, καρδούλα μου.
Κι έβγα, Μαριόλα μ', να σε ιδώ,
Μαριώ – Μαριόλα μου,
κι άπλωσε το χεράκι σου και πιάσε το δικό μου.
– Το μνήμα μ' εχορτάριασε κι έλα να βοτανίσεις,
Μαριώ – Μαριόλα μου,
κι έλα να βοτανίσεις, ψυχή, καρδούλα μου.
Να χύσεις μαύρα δάκρυα, ίσως και μ' αναστήσεις,
Μαριώ – Μαριόλα μου,
ίσως και μ' αναστήσεις, ψυχή, καρδούλα μου.

Πολλοί έκλαιγαν με ένα βουβό κλάμα, το είδος που συμβαίνει πριν καλά-καλά το συνειδητοποιήσεις, πριν γευτείς το αλάτι στα χείλη σου. Η ορχήστρα στεκόταν όρθια τώρα, χωρίς ενίσχυση, και ξεκίνησε να παίζει έναν κεφάτο αυτοσχεδιασμό παίρνοντας το μονοπάτι μακριά απ' την πλατεία. Τους ακολουθήσαμε όλοι από κοντά. Ήταν μία απ' αυτές τις στιγμές που όλα μπαίνουν στη θέση τους.

Χορέψαμε πάνω στο μονοπάτι και στον δρόμο που έβγαζε απ' την πόλη, όπου η ορχήστρα έκλεισε το τραγούδι. Και τότε αισθάνθηκα σα να ήταν πρωτοχρονιά – οι άνθρωποι αγκαλιάζονταν και εύχονταν ο ένας στον άλλο καλή τύχη. Όλοι μαζεύτηκαν κοντά και βγήκε και μια φωτογραφία.

Ρώτησα τον Παπαχρήστο αν θα πήγαινε για ύπνο. Μου χαμογέλασε και είπε πως αισθανόταν σαν να έπινε μπύρες για δέκα ώρες συνεχώς. Κατάλαβα το αίσθημα. Υπάρχει ένα μετα-πανηγυρικό ξενέρωμα που μοιάζει σχεδόν τελειωτικό. Η θεραπευτική παρέα υποχωρεί και κάπου μακριά μπορείς να διακρίνεις την ξενιτιά να αχνοφαίνεται.

Αυτή η τρομακτική αίσθηση απώλειας, που για τρεις μέρες ήταν το αντικείμενο μιας γιορτινής

επιστροφής στην πατρίδα, γρήγορα θα γίνει η καθημερινή πραγματικότητα για τους περισσότερους απ' τους χωριανούς, που στην πραγματικότητα ζουν κάπου αλλού, όπως ακριβώς κι ο Αλέξης Ζούμπας έναν αιώνα πριν.

Μπορεί να ήταν αυτή η αίσθηση που τον διέλυσε σ' εκείνο το στούντιο στη Νέα Υόρκη: το γεγονός ότι επικαλούνταν το πανηγύρι ενώ ο ίδιος ήταν τόσο μακριά από την πατρίδα. Ο δίσκος εκείνος είναι αποκλειστικά η ξενιτιά ενός καλλιτέχνη σε εξορία και καθόλου η παρέα που έχει ξανασμίξει στο χωριό. Μπορεί ο Ζούμπας να αισθανόταν ότι δεν θα ξαναγυρίσει ποτέ στην πατρίδα. Τουλάχιστον για μας υπήρχε η ελπίδα πως αυτά που αισθανθήκαμε θα μας βοηθούσαν να βγάλουμε την επόμενη χρονιά, η πίστη αυτή καθεαυτή πως θα υπήρχε επόμενη χρονιά.

Πρωτοδημοσιεύθηκε στούς New York Times

Hunting for the Source of the World's Most Beguiling Folk Music
By Amanda Petrusich, Sept. 24, 2014

Μετάφραση: Κωνσταντίνος Μαυρίδης

Πηγή: Αρδην - Ρήξη

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΕΤΟΣ 7ο * ΤΕΥΧΟΣ 16ο * ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ 2017

νέος ΕΡΜΗΣ ο ΛΟΓΙΟΣ

γιά έναν νέο Διαφωτισμό

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Ο Κώστας Παπαϊωάννου

και η εξάντληση του μαρξισμού

Η ελληνική πρόταση του Χρήστου Γιανναρά

Το ηπειρώτικο μοιρολόι

Η τέχνη εναντίον του μηδενός

Μηδενισμός και νεολαία

Carl Schmitt: Εχθρός ή Πολέμιος;

Κώστας Παπαϊωάννου * Ρόζα Λούξεμπουργκ * Νικολάι Μπερντιάγιεφ * Γιώργος Καραμπελιάς
Μιχάλης Μερακλής * Αντρέι Πλατόνοφ * Κάρλο Φορμέντι * Κωνσταντίνος Μπουντάς
Τζωρτζ Σβαμπ * Γιώργος Ρακκάς * Δημήτρης Μπούσμπουρας * Δημήτρης Τριανταφυλλίδης
Αλέξης Γκλαβάς * Θεόδωρος Μπατρακούλης * Αμάντα Πέτρουσιτς * Ραϋμόνδος Πετρίδης
Βασιλική Ντόμη * Θανάσης Τζιούμπας * Σπύρος Γεωργίου * Χρίστος Δάλκος * Έλλη Φιλοκύπρου